

4. Commission Recommendation of 4 April 2001 on the principles for out-of-court bodies involved in the consensual resolution of consumer disputes (Text with EEA relevance) (notified under document number C (2001) 1016). [Electronic resource] – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001H0310:EN:HTML>.
5. Alternative and Online Dispute Resolution (ADR/ODR). [Electronic resource] – Mode of access : http://ec.europa.eu/consumers/solving_consumer_disputes/non-judicial_redress/adr-odr/index_en.htm.
6. Conclusions on the priorities for relaunching the Single Market. [Electronic resource] – Mode of access : http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/intm/122331.pdf.
7. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC. [Electronic resource] – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF>.
8. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). [Electronic resource] – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524>.
9. Regulation (EC) № 2006/2004 of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws (the Regulation on consumer protection cooperation) Text with EEA relevance. [Electronic resource] – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32004R2006>.
10. Directive 2009/22/EC of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests. [Electronic resource] – Mode of access : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:110:0030:0036:EN:PDF>.
11. Katsh E. Online dispute resolution as a solution to cross-border E-disputes – an introduction to ODR. [Electronic resource] – Mode of access : <http://www.oecd.org/internet/consumer/1878940.pdf>.
12. Katsh E., Rifkin J. and Gaitenby A. E-Commerce, E-Disputes and E-Dispute Resolution: In the Shadow of «eBay Law». [Electronic resource] – Mode of access : <http://www.umass.edu/cyber/katsh.pdf>.
13. Lodder, A. The Third Party and Beyond. An Analysis of the Different Parties, in Particular the Fifth, Involved in Online Dispute Resolution / A. Lodder // Information and Communications Technology Law. – 2006. – № 15 (2). – 144 p.
14. Kaufmann-Kohler, G., Schultz, T. Online Dispute Resolution: Challenges for Contemporary Justice. – The Hague: Kluwer Law International, 2004. – 5 p.
15. Petrauskas F. Online Dispute Resolution in Consumer Disputes. [Electronic resource] / F. Petrauskas, E. Kybartiene – Mode of access : https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/st/archyvas/dwn.php?id=298007.
16. European Interoperability Framework Pan-European eGovernment Services. [Electronic resource] – Mode of access : <http://ec.europa.eu/idabc/servlets/Docd552.pdf?id=19529>.
17. Hutchinson G. Brian Online Dispute Resolution: Fast or Scienca Fiction? The Story so Far and Predictions for the Future. [Electronic resource] – Mode of access : https://www.academia.edu/6767737/Online_Dispute_Resolution_Fact_or_Science_Fiction_The_State_of_Play_and_some_Predictions_for_the_Future.

УДК 347.45/.47

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ІНТЕРНЕТ-ПОСЛУГИ

CIVIL REMEDIES FOR PROTECTION OF THE RIGHT ON INTERNET-SERVICES

Карпенко О.І.,

*аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті йдеться про необхідність розмежування понять цивільно-правової охорони та цивільно-правового захисту, уточнюється поняття способу захисту. Автор виділяє підстави та аргументує необхідність класифікації інтернет-послуг. Аналізуються різноманітні способи захисту цивільних прав та інтересів сторін на інтернет-послуги в залежності від їх видів.

Ключові слова: правова охорона, правовий захист, спосіб захисту, інтернет-послуга, інтернет-провайдинг.

В статье говорится о необходимости разграничения понятий гражданско-правовой охраны и гражданско-правовой защиты, уточняется понятие способа защиты. Автор выделяет основания и аргументирует необходимость классификации интернет-услуг. Анализируются различные способы защиты гражданских прав и интересов сторон на интернет-услуги в зависимости от их видов.

Ключевые слова: правовая охрана, правовая защита, способ защиты, интернет-услуга, интернет-провайдинг.

Article is devoted to question of distinction between civil protection and advocacy, concept of a method of protection is clarified. The author emphasizes need for classification of Internet-services. The various methods of protecting civil rights and interests of parties on Internet-services are analyzed, depending on their species.

Key words: legal protection, advocacy, remedies, Internet-service, Internet-service providing.

Актуальність теми. Існування та розвиток сучасного світу неможливо уявити без глобальної мережі Інтернет з її унікальними комунікаційними та інформаційними можливостями. Водночас, стрімкий розвиток інформаційних технологій актуалізує та загострює проблему встановлення належного рівня охорони та забезпечення правового захисту цивільних прав у глобальній мережі Інтернет, що є необхідною умовою та гарантією економічного та соціального розвитку як будь-якої країни, так і окремої особистості.

Даній проблематиці присвячено цілий комплекс досліджень, серед яких слід виділити роботи Н.В. Аляб'євої, Д.В. Бойка, М.В. Гури, С.О. Ємельянчика, І.В. Жилінкової, О.М. Пастухова, С.В. Петровського, О.І. Савельєва, І.В. Спасько-Фатєєвої.

Метою роботи є аналіз нормативно-правової бази та юридичної літератури з охорони та захисту цивільних прав, а також способів цивільно-правового захисту прав на інтернет-послуги.

Виклад основного матеріалу. Розгляду проблеми цивільно-правового способу захисту права на інтернет-послуги має передувати встановлення відмінностей між поняттями захисту та охорони. Аналіз значної кількості нормативно-правових актів, зокрема Законів України «Про захист прав споживачів», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на промислові зразки» тощо, дає підстави для висновку про те, що законодавець не проводить чіткого розмежування між цими поняттями. Більшість норм вказаних законів носять регулятивний та захисний характер.

Проте у цивільному праві слід чітко розрізняти поняття «правова охорона» та «правовий захист» прав, адже без такого розрізнення ці поняття почасти неправомірно або ототожнюються, або протиставляються. Не можна не погодитися з думкою І.Л. Борисенко, що у сучасній юридичній літературі існують різні підходи до визначення співвідношення понять «охорона» та «захист» прав: від «вузького», коли під охоронною функцією фактично розуміється здійснення захисту після фактичного порушення права, до «широкого», коли «правова охорона може охоплювати весь комплекс засобів, що забезпечують реалізацію закріплених правовими нормами суб'єктивних прав, як в їх позитивному стані, так і у разі порушення» [1]. Під правовою охороною розуміють сукупність правових заходів, способів та методів, спрямованих на забезпечення нормальної реалізації прав, відповідно до волевиявлення особи, а також на захист вказаних прав у випадку їх порушення або оспорювання. В свою чергу, правовий захист – це

система заходів, спрямованих на визнання, відновлення прав, що впливають зі спеціального позначення та припинення їх порушень, які застосовуються уповноваженою особою та/або компетентним органом (включаючи застосування до порушників заходів відповідальності).

Є.В. Петров також підтримує точку зору щодо розрізнення понять «охорона» та «захист» права, демонструючи це на прикладі охорони та захисту прав на інформацію. Відповідно під захистом права на інформацію він пропонує розуміти передбачені законом заходи, спрямовані на відновлення або визнання цивільних прав у випадку їх порушення або заперечення. Вказане право, як реальна правова можливість, виникає у носія регулятивного цивільного права з моменту порушення або заперечення останнього та реалізується у рамках охоронного цивільного правовідношення, яке виникло при цьому. Іншими словами, до засобів захисту доводиться звертатись тоді, коли право на інформацію вже порушено, або є реальна загроза його порушення [2, с. 13–14]. Ю.В. Білоусов під поняттям цивільно-правового захисту розуміє передбачені законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права [3, с. 116].

У свою чергу поняття «спосіб захисту» є ключовим для інституту захисту цивільних прав та законних інтересів. Цивільний кодекс України (далі ЦК України) не містить дефініції поняття «спосіб захисту», проте у науці цивільного права склалися кілька основних підходів до визначення цього поняття. О.П. Кулинич наводить таку класифікацію розуміння способу захисту цивільних прав, який розглядають: як «правовий засіб» впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; через категорію «захід»; через категорію «дія»; як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; як «правову конструкцію» [4, с. 222].

Ми погоджуємося з А.П. Сергєєвим та А.І. Базилевичем, які поділяють думку про сутність способів захисту права, як сукупності заходів правового примусу – захисту та відповідальності. Зокрема А.П. Сергєєв під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміє закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав, і вплив на правопорушника [5].

Дотичною і такою, що сприяє висвітленню розглядуваної теми, є проблема захисту авторських прав в Інтернеті, якій на сьогодні присвячена значна кількість досліджень в юридичній літературі.

О.М. Пастухов виділяє два етапи захисту авторських прав на розміщені в Інтернеті твори. Перший – захист на етапі до їх порушення. На цьому етапі власники авторських прав на розміщені в Інтернеті твори можуть використовувати такі прийоми: обмежена функціональність, «годинникова бомба», захист від копіювання, криптографічні конверти, контракти, запобіжні заходи. Другий – захист на етапі вже після порушення авторських прав. На ньому застосовуються такі технічні та правові прийоми, які автори та їх правонаступники можуть використовувати для доведення факту порушення своїх прав на розміщені в Інтернеті твори та встановлення кола правопорушників: використання агентів (комп'ютерних програм, які можуть автоматично виконувати попередньо визначені команди), стеганографія (процес ховання інформації у файлах у такий спосіб, що прихована інформація не може бути легко віднайдена користувачем), судове переслідування [6, с. 110–122].

А.Г. Серго до основних способів захисту творів у мережі Інтернет відносить: а) оприлюднення/публікація на традиційному (наприклад, паперовому) носії. Це найпростіший і надійний спосіб за умови, звичайно, що дата оприлюднення/публікації твору передуює появі контрафактного екземпляру;

б) нотаріальне засвідчення роздрукованості роботи із зазначенням дати і автора твору; в) використання можливості архівних служб або веб-депозитаріїв; г) реєстрація цифрової інформації (текст/аудіо/відео) як програми для ЕОМ чи бази даних в Укрпатенті або, наприклад, у такому авторитетному в комп'ютерній сфері відомстві, як Управління з захисту авторських прав при Бібліотеці Конгресу США; д) іншим способом, засвідчивши факт існування твору та певну дату (наприклад, відправивши собі листа, поштовий штампель на якому і буде підтвердженням) [7, с. 142–143].

Більшість проблем захисту авторських прав в Інтернеті пов'язана безпосередньо з порушенням майнових прав авторів, які зростають пропорційно розвитку технічних засобів відтворення та розповсюдження інформації. У випадку порушення особистих немайнових прав, ці дії також охоплюються поняттям «захист». При цьому, якщо основне призначення охорони – забезпечення правового режиму об'єктів права інтелектуальної власності, яке здійснюється постійно, то основне призначення захисту – є відновлення правового становища потерпілої особи чи компенсація втраченої переваги [1].

Чинне законодавство України засвідчує висновок стосовно того, що твори, оприлюднені/опубліковані на сайті в електронній формі, є об'єктом авторського права і, відповідно, ним охороняють-

ся. Отже, до електронних (цифрових) творів у певній мірі відносяться положення Закону України «Про авторське право і суміжні права», і, відповідно, автор має право розраховувати на дотримання користувачами мережі Інтернет його основних положень.

Що ж стосується способів захисту права на інтернет-послуги, то ми, попередньо систематизувавши значний масив різноманітних визначень, які присутні в цивільно-правовій літературі, дійшли висновку, що умовно всі інтернет-послуги можна поділити на три групи. До першої групи належать послуги, які безпосередньо надані Інтернетом і не можливі без застосування мережі Інтернет (наприклад, послуги електронної пошти, послуги реєстрації доменних імен, послуга хостингу). До другої групи входять послуги, які надаються та/або здійснюються за допомогою мережі Інтернет. У цьому випадку Інтернет виступає лише способом укладання чи виконання зобов'язань, але ці зобов'язання можуть існувати самостійно (наприклад, електронна комерція, електронний правочин). І до останньої, третьої, групи входять послуги з надання доступу до мережі Інтернет (наприклад, інтернет-провайдинг) [8, с. 227].

Отже, способи захисту цивільних прав та інтересів сторін на інтернет-послуги можна розглядати як такі, що поширюються на всі інтернет-послуги, незалежно від того, до якої із виділених груп вони належать, і такі, що є специфічними для певної групи виділених інтернет-послуг.

До всіх інтернет-послуг можна застосувати ті способи захисту цивільних прав та інтересів, які передбачені ч. 2 ст. 16 ЦК України: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом [9].

Стосовно способів захисту прав на інтернет-послуги, що є специфічними для певних виділених груп інтернет-послуг, то ми їх розглянемо на прикладах окремих видів договорів, притаманних кожній із груп інтернет-послуг.

Як було сказано, до першої групи належать послуги, які безпосередньо надані Інтернетом, та неможливі без застосування мережі Інтернет, на-

приклад, договір із надання послуг електронної пошти. Н.В. Аляб'єва вважає, що важливою проблемою, і не лише для України, є встановлення надійних способів захисту прав осіб в електронному середовищі. Одна із нагальних – захист від «спаму» (небажаних поштових електронних повідомлень). Відповідно до п. 3 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг», «спам – електронні, текстові та/або мультимедійні повідомлення, які без попередньої згоди (замовлення) споживача умисно масово надсилаються на його адресу електронної пошти або кінцеве обладнання абонента, крім повідомлень оператора, провайдера щодо надання послуг» [10].

В Україні, внаслідок правової невизначеності провайдери йдуть шляхом неформального обмеження спаму, тобто, коли спамером є їх власний клієнт. Так провайдер на підставі вироблених ним правил, які, як правило, закріплені у договорі про надання послуг, попереджає спамера про невідповідність його дій цьому договору, а в разі порушень, що продовжуються, просто відключає його від послуги. Отже, у разі виникнення спірних питань, спамер може подати на провайдера позов до суду [11, с. 133,134].

До другої групи входять послуги, які надаються та/або здійснюються за допомогою мережі Інтернет. Розглянемо цю ситуацію на прикладі електронної комерції. Відповідно до статті 3 Проекту Закону України «Про електронну комерцію» «електронна торгівля – це один з видів діяльності в сфері електронної комерції, який передбачає реалізацію товарів, робіт, послуг, спрямованих на отримання прибутку, шляхом укладення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Як бачимо, електронна торгівля відрізняється від звичайного договору купівлі-продажу лише способом укладання цього договору, тобто застосуванням самої мережі Інтернет» [12]. Правова основа регулювання відносин в сфері електронної комерції (торгівлі) буде тією ж, що і в випадку звичайної купівлі-продажу: Закони України «Про захист прав споживачів», «Про рекламу», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про страхування». Але додаються спеціальні закони, які регулюють відносини в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закони України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про телекомунікації», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи й електронний документообіг», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Права споживачів у рамках електронної торгівлі (комерції), а також механізм реалізації цих

прав регламентуються Законом України «Про захист прав споживачів».

До останньої, третьої, групи входять послуги з надання доступу до мережі Інтернет. Доступ до мережі Інтернет відбувається за договором інтернет-провайдингу. Отже, способи захисту цивільних прав будуть поділятися на способи захисту прав клієнта та способи захисту прав інтернет-провайдера.

Як зазначає О.І. Савел'єв з приводу захисту прав клієнта, значну невизначеність у застосуванні різних заходів захисту від неякісних інтернет-послуг вносять складності фіксації подібного роду порушень з боку інтернет-провайдерів, що обумовлює істотні труднощі при примусовій реалізації клієнтом своїх прав. Частково це обумовлено нематеріальним характером послуги як такої, а частково – технічними аспектами будови Інтернету. Можливе рішення зазначених проблем має носити не тільки правовий, але й технічний характер (наприклад, шляхом розробки та використання клієнтами такого кінцевого обладнання, яке вело б облік параметрів, наданих інтернет-провайдером послуг доступу до мережі Інтернет, та реєструвало б їх відхилення від нормативних або договірних).

Відшкодування збитків є загальною мірою цивільно-правової відповідальності, у зв'язку з чим представляє інтерес розгляд її можливого застосування в договірних відносинах з інтернет-провайдером.

Існування такого способу захисту прав клієнта, як вимога про повернення вартості послуги зв'язку у разі неподання, неповного або несвочасного подання інформації про надання телематичних послуг зв'язку, обумовлює доцільність аналізу наслідків її застосування з точки зору можливості виникнення безпідставного збагачення на боці клієнта. Крім стягнення збитків та повернення вартості наданих телематичних послуг зв'язку можливе стягнення неустойки, відшкодування моральної шкоди, зменшення вартості послуги зв'язку, покладання виконання зобов'язань на третю особу [13, с. 21, 22].

Щодо способів захисту прав інтернет-провайдера, то розглядаються два найбільш часто вживаних способи на випадок невиконання або неналежного виконання клієнтом своїх зобов'язань (переважно зобов'язань по оплаті): призупинення надання послуг та сплата пені. Відповідно до «Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» (п. 54) оператор, провайдер здійснює тимчасове припинення надання послуг за заявою споживача відповідно до договору на строк, зазначений у заяві, але не більш як один рік. При цьому такий термін може змінюватися за окремою за-

явою споживача. Тимчасове припинення надання послуг оплачується за тарифами, встановленими оператором, провайдером (для загальнодоступних послуг такий тариф не може перевищувати розміру абонентної плати за кожний місяць тимчасового припинення). Оператор, провайдер може тимчасово припинити надання послуг з власної ініціативи в разі: наявності заборгованості з оплати послуг понад строк чи суму, зазначені у договорі, відповідно до законодавства, а також закінчення коштів за передплачені послуги відповідно до законодавства та договору, досягнення граничної суми коштів, визначеної договором; виконання ремонтних робіт з усунення пошкодження телекомунікаційних мереж, технічних засобів телекомунікацій, профілактичних, планових ремонтних або інших робіт, виконання яких унеможлиблює надання послуг; виникнення стихійного лиха, надзвичайної ситуації, введення надзвичайного чи воєнного стану відповідно до законодавства; виявлення несанкціонованого втручання споживача в роботу та/або використання телекомуні-

каційних мереж оператора або технічних засобів телекомунікацій провайдера; встановлення факту розсилання споживачем спаму (на строк, визначений договором). Згідно з п. 72 «Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» у разі несвоечасної оплати за надані оператором, провайдером послуги абонент сплачує пеню, яка обчислюється, виходячи з вартості неоплачених послуг у розмірі облікової ставки Національного банку, що діяла в період, за який нараховується пеня. Сплата абонентом пені, правомірне скорочення переліку послуг чи припинення їх надання не звільняє абонента від обов'язку оплатити надані йому послуги [10].

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правової бази та юридичної літератури дає підстави стверджувати, що існує необхідність у додатковому коментуванні відповідного законодавства в контексті цивільно-правового захисту прав на інтернет-послуги, а з іншого боку – в розробці і прийнятті спеціального законодавства, що регулює цю сферу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисенко І.Л. Теоретичні засади співвідношення понять охорони та захисту цивільних прав у глобальній мережі Інтернет // *Матеріали IV Міжнародної научно-практичної інтернет-конференції «Спецпроект: аналіз научних досліджень»* (9–14 лютого 2008 г.). [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.confcontact.com/2008jule/borisenko.php>. – Назва з екрану.
2. Петров Є.В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є.В. Петров. – Харків, 2003. – 18 с.
3. Цивільне право України: навчальний посібник / Ю.В. Білоусова, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько та ін.; за ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – 536 с.
4. Кулинич О.П. Поняття цивільно-правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки / О.П. Кулинич // *Часопис Київського університету права*. – К., 2011. – № 4. – С. 222–225.
5. Сергеев А.П. Защита гражданских прав / А.П. Сергеев // *Гражданское право : учебник*. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.studyaw.narod.ru/sergeev/sergeev_sod.htm. – Назва з екрану.
6. Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.М. Пастухов. – К., 2002. – 173 с.
7. Серго А.Г. Право и Интернет. – М. : «Бестселлер», 2003. – 272 с.
8. Карпенко О.І. До питання про визначення термінопоняття «інтернет-послуга» // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. – 2014. Вип. № 17. – С. 226–229.
9. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 року // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
10. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 року // *Відомості Верховної Ради України*. – 2012. – № 295.
11. Аляб'єва Н.В. Договір про надання послуг у мережі Інтернет : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н.В. Аляб'єва. – Х., 2010. – 197 с.
12. Про електронну комерцію: проект Закону від 17.06.2013 № 2306а / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=14256. – Назва з екрану.
13. Савельев А.И. Гражданско-правовое регулирование договоров между клиентом и интернет-провайдером в сети Интернет : автореф. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.03. / А.И. Савельев. – М., 2008. – 25 с.